

Ensenyar la ciutat o aprendre de la ciutat: l'exemple de Barcelona

Mercè Tatjer*

1. Els precedents

Ensenyar la ciutat, visitar la ciutat, té una llarga tradició a la cultura europea. No resulta estrany, doncs, que les històries de ciutats es convertissin en un gènere literari i científic perfectament definit a partir del Renaixement. D'aleshores i al llarg dels segles xvii i xviii les visites a les grans ciutats foren una part essencial dels «grans tous» que primer la noblesa i després la burgesia exercitaven com a part de la seva formació iniciativa en el món de la cultura i de la política; en bona part en relació amb aquestes visites es consolidaria un nou gènere: les històries de ciutats, precedent de les guies urbanes publicades posteriorment.¹

Al segle xix les guies de ciutats comencen a poc a poc a adreçar-se a un públic ampliat ara, a més a més dels viatgers —molts d'ells escriptors i artistes—, amb els industrials, tècnics i empresaris que àvids de noves mercaderies i de conèixer les innovacions tècniques visiten els principals nuclis industrials europeus i nord-americans. Al costat d'aquests al·licients comercials i fabrils, moltes ciutats ofereixen a aquests visitants, I TAMBÉ als primers turistes, espais d'oci cultural —els grans teatres de l'òpera— o estrictament lúdic, grans parcs d'atraccions, balnearis marítics, pràctica de determinats esports, sense oblidar les grans exposicions universals, sempre ubicades en grans ciutats.²

Les facilitats de comunicació, mitjançant les grans companyies de navegació transatlàntica i l'ampliació de la xarxa de ferrocarril, possibilitaran als visitants procedents dels països americans i asiàtics les visites a les grans capitals metropolitanas europees —com París, Londres, Berlín, i altres—, o a les ciutats contenidors de grans valors patrimonials —Roma, Florència—,

---

* Mercè Tatjer i Mir és doctora, catedràtica d'escola universitària i professora del Departament de Didàctica de les Ciències Socials. És autora de diverses publicacions especialitzades en geografia i història urbana i didàctica del medi urbà. Col·labora en diferents institucions i entitats cíviques assessorant projectes de recerca i de didàctica i difusió en ciències socials. Adreça professional: Departament de Didàctica de les Ciències Socials de la Universitat de Barcelona. Campus de la Vall d'Hebron, Pg. de la Vall d'Hebron, 171. 08035 Barcelona.

(1) Quesada, S.: *La idea de ciudad en la cultura hispana de la Edad Moderna*, Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona (Colecció Geo-crítica Textos de Apoyo), 1992.
 (2) Serrano, M.M.: *Las guías urbanas y los libros de viaje en la España del siglo XIX*, Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona (Geo-Crítica Textos de Apoyo), 1993.

o dotades de caràcter monumental d'un cert exotisme o que es considerin pintoresques —com Granada.

El segle xx és el segle de la urbanització, que vessarà els límits tradicionals de les ciutats i dels seus suburbis per convertir grans àrees de molts països —en especial europeus i nord-americans— en pràcticament una ciutat difusa.

L'explosió del turisme urbà com a fenomen de masses afavorit per les comunicacions aèries —en una gran mesura urbanes— i per la renovació urbanística i social de molts nuclis urbans que, com Barcelona, eren fins a mitjan segle xx bàsicament fabrils, ha convertit, en les dècades de canvi de segle, a bona part de les principals ciutats europees en destins imprescindibles de molts *tours* turístics, i fins i tot de visites escolars.

Barcelona no ha estat un cas a part en el panorama europeu, ja que compta amb una llarga tradició d'ençà la darrereria del segle xviii de guies urbanes que, adreçades inicialment als mateixos ciutadans i ben aviat als visitants, s'ampliaren al llarg del segle xix amb un bon nombre de reedicions i amb una gran varietat de continguts. Ara bé, serà al primer terç del segle xx quan les guies de la ciutat prenguin una gran embranzida; el partit de base industrial (republicà regionalista) que d'ençà el 1902 regeix la ciutat aspira a convertir la Barcelona ciutat, capital de Catalunya, en una moderna metròpoli tant pels seus atractius naturals —clima mediterrani, confluència de mar i muntanya— i de patrimoni historicoartístic com per la seva potent activitat industrial.

Se succeeixen en aquests anys un seguit d'iniciatives culturals per part de les institucions municipals per potenciar el turisme, amb la creació de la Sociedad de Atracción de Forasteros el 1908, i la publicació de guies —*Barcelona artística e industrial, Select Guides*— que en diverses llengües s'adrecen als visitants i mostren la ciutat a la qual sovint qualifiquen de «la perla de la mediterrània.»³

Aquestes guies descobreixen a aquells que arriben a Barcelona —important nus de comunicacions entre Amèrica, la Mediterrània i el nord i centre d'Europa— les belleses naturals i artístiques de la ciutat, així com les principals fàbriques i empreses del mateix terme i de les seves rodalies; aquestes guies no oblidaven tampoc aquelles innovacions tècniques aplicades al transport —instal·lacions portuàries com el dic surant i deposant— i a la producció i l'esbarjo —centrals elèctriques, funiculars, moderns parcs d'atraccions. Aquestes propostes arribaran a voler estendre la influència de la ciutat per una gran part de l'arc mediterrani espanyol.⁴

(3) Mir, M.: «La Perla del Mediterráneo. Publicacions de la Sociedad de Atracción de Forasteros (1908-1935)» a *La veu del Carrer*, núm. 5, Barcelona, març 1998, pàg.10.

(4) Tatjer Mir, M.: «La construcción del espacio costero siglos xix y xx: del mundo portuario al mundo del ocio. Barcelona 1856-1936» a *Puertos y Sistemas Portuarios (siglos xvi-xx). Actas del Coloquio Internacional «El Sistema Portuario Español»*, Madrid: CEHOPU-Puertos del Estado-CSIC, 1996, pàg. 371-392.

Però, no solament les guies mostren la ciutat, sinó que entre 1916 i 1936 diverses recerques històriques i anàlisis urbanístiques tracten de descobrir l'evolució de la ciutat i contribueixen al debat urbà en un període d'intensa reflexió sobre Barcelona. El 1916 es publica l'obra de F. Carreras Candi, i ja a la dècada del 1930 cal esmentar les recerques de P. Vilar i les dels components del GATCPAC.⁵

També des de l'àmbit educatiu la ciutat comença a adquirir un protagonisme en el marc de la important reflexió cultural i pedagògica que a Barcelona com arreu d'Europa es desenvolupa al llarg del primer terç de segle xx.

El treball de camp, l'observació directa i el coneixement de l'entorn i a partir de l'entorn, són alguns dels puntals bàsics dels moviments de renovació pedagògica als inicis del segle xx. Aquests moviments pedagògics eren deutors tant de l'esperit de la Institución Libre de Enseñanza i de l'esforç de les escoles racionalistes, com dels moviments culturals de caràcter catalanista que potenciaren ben aviat el coneixement directe de les muntanyes i d'altres indrets de Catalunya als quals, aviat, s'incorporaren per la via de les restes arqueològiques alguns nuclis urbans.

Tots aquests moviments pedagògics i culturals, tot i que amb finalitats i punts de vista ideològics força diferents, basaven una bona part dels aprenentatges en els tres principis abans enunciats —observació directa, treball de camp i coneixement de l'entorn— que eren la base de sortides fora de l'aula tant a espais naturals com, a poc a poc, també a espais urbans que contenien restes arqueològiques.

Només a tall d'exemple cal esmentar les sortides i les activitats a l'aire lliure propugnades pels pedagogs vinculats a les escoles racionalistes de gran desenvolupament a Barcelona i a bona part dels nuclis fabrils catalans.⁶

En aquest context no s'ha d'oblidar la tasca empresa pel mateix Ajuntament de Barcelona, en el qual la coalició catalanista republicana abans esmentada desenvoluparia una important tasca de renovació peda-

(5) Carreras Candi, F.: *La ciutat de Barcelona*, Barcelona: Edit. Martin (1916); aquesta obra, tot i ser una visió conservadora de la història de la ciutat, ofereix una anàlisi ben documentada de la ciutat antiga i moderna amb poques referències a la ciutat contemporània i a les problemàtiques socials i urbanístiques del moment. D'altra banda, l'obra Vilar, P.: «Interpretació de Barcelona», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 498, 1936, reflexiona sobre la geografia urbana de Barcelona. I finalment, els nombrosos treballs del Grup GATCPAC mostren la realitat barcelonina dels anys trenta amb tota la seva cruesa urbanística i social, i cerquen les possibles solucions mitjançant una adequada política urbana; vegeu els articles publicats de manera individual i col·lectiva en diferents revistes de l'època, i en especial els aparegut a la *Revista A.C.-Documents d'Activitat contemporània*, publicada entre 1931 i 1937 (edició facsimil Barcelona: Gustavo Gili, 1975).

(6) Sola, P.: *Educació i moviment llibertari a Catalunya (1901-1939)*, Barcelona: Edicions 62, 1973. I del mateix autor: *Les Escoles racionalistes a Catalunya (1909-1936)*. Barcelona: Tusquets, 1978.

gògica. Mitjançant la Comissió de Cultura crearia, entre molts d'altres projectes, un seguit d'escoles municipals molt qualificades (Parvulari Montessori, Escola del Mar, Escola del Bosc), en les quals es practicaven les sortides, l'observació directa, el treball a l'aire lliure, i el coneixement de l'entorn.⁷

Les visites puntuals a empreses, fàbriques, o instal·lacions de serveis foren, també, una activitat relativament freqüent a d'altres nivells educatius i a l'educació no reglada com les classes nocturnes que impartia l'Ateneu Enciclopèdic Popular per a empleats i treballadors.⁸

2. Un nou interès per la ciutat

Els anys de la postguerra assenyalen un retorn a posicions pedagògiques molt més conservadores. L'exili de gran part dels valedors de la renovació pedagògica estroncà el desenvolupament de les iniciatives del període republicà i deixà somorta l'activitat de l'Ajuntament i, per tant, la tasca de les escoles i les institucions educatives municipals, malgrat la creació de l'Institut Municipal d'Educació i la pervivència de les escoles del Mar i del Bosc.

No serà fins la dècada de 1960 en el context del desenvolupament econòmic i d'una certa obertura del règim franquista, coincident amb l'arribada de noves generacions clarament consciencijades de la necessitat d'un canvi polític, social i cultural, quan retrobarem una nova dinàmica que serà la base del desenvolupament del coneixement de la mateixa ciutat i del seu ús com a recurs didàctic.

Podríem sintetitzar en quatre factors l'explicació d'aquesta embranzida. En primer lloc, els moviments de renovació pedagògica. Aquests foren sostinguts des de la mateixa base educativa pels mestres i professors de secundària, sovint des d'escoles privades més d'elit, però també des d'escoles públiques o cooperatives sorgides de la iniciativa de pares i mestres en barris més populars. D'aquesta manera es recuperarien, de la mà d'un paradigma vinculat al coneixement del medi i del mateix entorn com a base per endinsar-se progressivament en processos més generals i abstractes, les sortides fora de l'aula, el coneixement de l'entorn de l'escola —el barri, el mercat— i, també, les visites als elements més simbòlics i patrimonials del centre de la ciutat.

(7) Sobre la tasca de l'Ajuntament de Barcelona en aquest període hi ha una àmplia bibliografia; una síntesi de l'actuació municipal a: Cañellas, C. i Toran, R.: *Política escolar de l'Ajuntament de Barcelona*. Barcelona: Barcanova, 1982.

(8) Aisa Pampols, F.: *Una història de Barcelona: L'Ateneu Enciclopèdic Popular (1902-1999)*, Barcelona: La llavor SL, 2000, pàg. 241 i 440.

A poc a poc, la ciutat de Barcelona esdevenia un extraordinari recurs educatiu, i sorgiren els primers materials didàctics sobre el coneixement d'aquesta ciutat.

Cal destacar aquí la tasca de la Institució Rosa Sensat, que mitjançant cursos d'estiu i seminaris ha esperonat recerques i ha donat suport al llarg de quatre dècades a una bona part de les iniciatives del professorat.

En segon lloc, és necessari mencionar les aportacions disciplinàries, en especial de la geografia, de l'arquitectura i de l'urbanisme. El desenvolupament d'un seguit de recerques sobre la ciutat de Barcelona des del marc del Departament de Geografia de la Universitat de Barcelona, creat el curs 1965-66, potencià i facilità el coneixement de la morfologia i dels processos de construcció de molts barris de Barcelona.⁹

Igualment, les nombroses recerques del LUB (Laboratori d'Urbanisme de Barcelona) de l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de la UPC foren bàsiques per conèixer les diferents formes i models d'urbanització que s'havien anat succeint a la nostra ciutat.¹⁰

La història urbana, de difícil encaix en l'estructura disciplinària universitària, encara que amb estretes vinculacions amb la geografia i amb la història econòmica, i afina, també, amb l'urbanisme, va contribuir d'una manera decisiva en la recerca sobre la ciutat gràcies als treballs capdavanters de Ramon Grau, Marina López i Manuel Arranz sobre l'arrencada de Barcelona al segle XVIII i sobre molts d'altres episodis de la història urbana de Barcelona.

En tercer lloc, i en aquesta mateixa línia que la història urbana, cal esmentar les iniciatives desenvolupades en el si del COAC (Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya) i en especial a l'Arxiu Històric. En fou resultat la publicació dels números monogràfics del seu òrgan, la revista *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo* sobre temàtiques de la història de la ciutat, i també estudis i guies sobre la cartografia i l'arquitectura de Barcelona, que valoraven, per primera vegada en molt de temps, les edificacions més enllà dels corrents artístics tradicionalment ja considerats.¹¹

Per la seva banda, el Col·legi d'Arquitectes Tècnics, a través de la Revista *CAU* i de la celebració de seminaris i jornades com El Fet Urbà a Barcelona (1972), contribuïu des de l'àmbit dels professionals de la construcció al debat sobre la ciutat.

Aquest nombrós i variat conjunt de recerques serví per fornir educadors i mestres de materials sobre la realitat més recent de la ciutat, que era, sovint, incorporada en sortides, activitats i programacions escolars.

(9) Una bona part d'aquestes recerques es publicaren a la *Revista de Geografia* editada pel mateix Departament i també en forma de llibres.

(10) Vegeu les publicacions del LUB aparegudes entre 1970 i 1980 sobre les diferents trames urbanes i les seves característiques.

(11) Galera, M.; Roca, F. i Tarragó, S.: *Atlas de Barcelona. siglos XVI al XX*, Barcelona: COACB, 2a ed. 1982 i Hernández Cros, J.E.; Mora, G. i Pouplana, X: *Arquitectura de Barcelona*, Barcelona: COACB, 1a ed. 1973.

Finalment, i en quart lloc, cal assenyalar que molts d'aquests plantejaments eren coincidents amb la visió crítica que d'altres professionals del periodisme, l'economia o la sociologia, juntament amb els residents dels barris organitzats d'ençà el 1970 en associacions de veïns, tenien sobre la realitat d'una ciutat que en plena febre del desenvolupament econòmic presentava — a més a més de les mancances polítiques— una sèrie de deficiències d'equipament, alhora que greus problemes de barraquisme i d'infrahabitatge.¹²

Diverses publicacions de gran èxit en el seu moment, i avui encara útils, sintetitzen perfectament aquesta actitud crítica i de denúncia, acompanyada de solucions alternatives, que tindria un paper decisiu en la requalificació i millora urbana i social dels barris de Barcelona durant els primers ajuntaments democràtics. Ens referim, per ordre cronològic i entre moltes d'altres obres també d'interès, als llibres de Jaume Fabre i J.M. Huertas *Tots els barris de Barcelona*; a dos llibres col·lectius: *La Gran Barcelona i La Barcelona de Porcioles*, i també a l'article de C. Massana i F. Roca «Estratègies urbanes i realitat urbana a la regió de Barcelona» publicat dins del volum col·lectiu *Economia crítica: una perspectiva catalana*. Entre els sociòlegs cal destacar els treballs de R. Bonald i Joan Costa en el si de la Fundació Bofill, entitat que ha continuat desenvolupant una important línia de recerca aplicada sobre la realitat social dels barris de Barcelona.¹³

En aquest marc de referència històrica fou important la publicació de dues obres de caràcter general. Una és el llibre *Barcelona i la seva rodalia al llarg del temps*, aparegut el 1974, fou escrit pel geògraf i pedagog Pau Vila amb la col·laboració de Lluís Casassas; aquest llibre que entroncava amb la tradició de monografies urbanes i resseguia la història i el desenvolupament urbanístic i social de la ciutat fins al moment contemporani; era, en aquest nivell, la primera síntesi moderna de la història de la ciutat. L'altra obra, de gran difusió, fou *Barcelona pam a pam*, d'Alexandre Cirici, apareguda el 1971 i escrita en forma de guia, presentava a través d'itineraris un completa visió de la ciutat des de la perspectiva de la història de l'art, però sense oblidar un bon nombre d'aspectes socials i urbanístics.

3. Les primeres iniciatives dels ajuntaments democràtics

En el marc de les primeres iniciatives de l'Ajuntament de Barcelona de la transició política i de la democràcia (1975-1992) començaria una important tasca municipal per acostar la ciutat a l'escola. Primer, mitjançant l'ac-

(12) Alabart, A.: *Els barris de Barcelona i el moviment associatiu veïnal*, Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona, 1982, 3 vols.

(13) Entre els nombrosos treballs publicats i inèdits en destaquem una publicació: Bonald, R.; Costa, J. i Domingo, M.: *Classes socials i sòl urbà*, Barcelona: Blume 1978.

ció desenvolupada pels professionals dels museus, que culminà en la creació l'any 1978 dels Departaments d'Educació i Acció Culturals i més endavant dels serveis d'educació en el marc d'una profunda proposta de reforma de la xarxa de museus municipals que, malauradament, no s'arribà mai a fer.¹⁴ Després, a través de l'IME, que fou àmpliament remodelat i hi van entrar a treballar com a tècnics molts dels mestres i educadors que havien estat i estaven implicats en els moviments de renovació pedagògica de la dècada anterior.

En una primera etapa l'IMEB potencià una línia pròpia de producció d'una sèrie de carpetes de material didàctic adreçat als diferents nivells educatius, realitzat en funció de les visites a les instal·lacions municipals, tant les estretament dependents de l'Institut (Planetari Municipal, Castell de Sant Fost...) com d'altres alienes (Ferrocarril Metropolità, etc.).

Serien resultat d'aquesta activitat com a experiències més innovadores, el relançament del planetari municipal, o la instal·lació de la Granja Escola de Sant Fost, gràcies al suport, entusiasme i bon coneixement del tema per part dels professionals nous incorporats. Finalment, a partir del 1988, el programa *Barcelona a l'Escola* posava a l'abast dels centres escolars un seguit de visites a instal·lacions municipals i també a diversos centres i institucions públiques i privades en el marc d'una proposta de treball interdisciplinari que emprava la ciutat com a recurs pedagògic.¹⁵

Al mateix temps, el 1983 hi va haver una proposta molt innovadora. Es tractava del projecte de Centre del Medi Urbà, vinculat als programes MAB de la UNESCO, i plantejat com espai de confluència i encontre multidisciplinari entre l'ecologia, la geografia, la història i l'urbanisme, que havia de tenir una finalitat educativa i cívica, i alhora de recerca i informació.¹⁶ Aquest projecte recollia experiències prèvies de materials sobre didàctica del medi urbà desenvolupades per alguns dels autors del projecte des de la geografia i l'urbanisme i des de l'ecologia i l'educació mediambiental.¹⁷ Malauradament, el projecte no arribà a bon terme tot i que dins del seu marc es publicaren diversos volums de sèrie de materials de gran vàlua sota el títol de *Descobrir el medi urbà*.¹⁸

No s'ha d'oblidar tampoc la celebració sota el patrocini de l'Institut Municipal d'Història dels congressos d'història de Barcelona, que iniciats el

-
- (14) García, A.: «Els Museus d'una ciutat que era "un poc nostra" i d'un país que "anaven fent"» a *L'Avenç núm. 243*. Dossier: La Cultura a Barcelona en la dècada del 1970.
- (15) Boix, J.; Pares, M.; Saura, C. i Vilarrasa, A.: *Barcelona a l'Escola. Programa interdisciplinari de coneixement de la ciutat*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona-Regiduria d'Edicions i Publicacions, 1989.
- (16) Capel, H.; Muntañola i Terrades, J.: *Avant projecte del Centre del Medi Urbà*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona-Àrea de Sanitat i de Medi Ambient, 1984.
- (17) Destaquem els de Capel, H. i Muntañola, J.: *Actividades didácticas para los 8-12 años*, Barcelona: Oikos-Tau, 1981. Hi ha edició catalana del 1983 que formava part de la col·lecció «Didáctica del medio-ambiente».
- (18) Del conjunt de volums publicats destaquem per l'interès de les propostes didàctiques: Monge, M.: *Descobrir el medi urbà. Itineraris pels barris de la Sagrada Família i el Clot*, Barcelona: Ketres-Publicacions del Centre del Medi Urbà, 1984.

1982 s'han reunit amb periodicitat biannual fins avui; tot i que no han comptat amb seccions específiques de didàctica, sí que han permès als professors assistents o participants una actualització en els continguts disciplinaris i el contacte amb tècnics, professionals i investigadors universitaris.

4. Un pas endavant: els materials didàctics de Passat i Present de Barcelona

Als anys vuitanta, i com a resultat de la pràctica pedagògica d'alguns professors del Departament de Geografia i Història de l'Escola de Mestres de la Universitat de Barcelona, començaria la redacció i posterior publicació —amb el suport de l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de Barcelona— d'una proposta global sobre el coneixement de la ciutat de Barcelona amb el títol *Passat i Present de Barcelona: materials per l'estudi del medi urbà*.

Sense un desenvolupament didàctic explícit el material aportava un seguit d'innovacions que val la pena resseguir. El plantejament d'uns itineraris de contingut cronològic, temàtic i territorial, fins aleshores poc habitual en les sortides escolars, introduïa en l'estudi de medi urbà unes noves estratègies de treball didàctic des d'una perspectiva interdisciplinària dins del marc referencial de les ciències socials.

En aquesta línia, una de les innovacions fou la introducció com a objecte d'estudi d'una sèrie de temàtiques noves com l'habitatge popular i obrer, el patrimoni industrial (els grans edificis fabrils), les infraestructures, serveis i equipaments urbans (xarxa de metro, centrals elèctriques, cementiris).¹⁹ Aquestes noves temàtiques entroncaven en els nous plantejaments disciplinaris que aleshores arribaven des d'Europa a casa nostra i que potencien, entre d'altres, la història de la ciència i de la tècnica, o la història social i també la història de la vida quotidiana.

Una altra novetat era el caràcter obert dels materials que permetia la transversalitat mitjançant eixos temàtics que s'havien de desenvolupar en un discurs cronològic, i deixava en mans dels mestres i professors la iniciativa de donar el format final en funció dels objectius específics propis, i de les característiques dels diferents tipus d'alumnes.

Els diferents volums de *Passat i present de Barcelona* proposen una sèrie d'itineraris organitzats segons les grans etapes de l'evolució històrica

---

(19) Fernández, M.; Hernández, F. X.; Suárez, A.; Tatjer M. i Vidal, M.: *Passat i Present de Barcelona. Materials per l'estudi del medi urbà*, Barcelona: ICE-Publicacions de la Universitat de Barcelona, 3 vol., 1983-1991.

de la ciutat amb recorreguts per aquells espais urbans —àrees, barris, carrers— que millor reflecteixen en la seva morfologia les transformacions de cada etapa; dins de cada espai urbà l'itinerari s'organitza a partir de la metodologia desenvolupada per K. Lynch en el marc de les aportacions de la geografia de la percepció per llegir i analitzar d'una forma comprensiva la ciutat.²⁰

A partir d'aquesta metodologia es definien barris, sendes, nusos i fites que ajudaven a organitzar la lectura de la ciutat. Aquest plantejament es traduïa en l'organització dels materials amb una introducció per a cada període històric considerat, hi havia diversos itineraris per barris; cada barri disposava de nusos significatius —amb una detallada fitxa explicativa que incorporava suggeriments didàctics i referències i comparacions generals—; els diferents nusos es relligaven per sendes i acompanyats de fites, que es desenvolupaven mitjançant fitxes de caràcter complementari; al mateix temps el patrimoni museístic de la ciutat s'incorporava, també, en el discurs de forma complementària i adient, segons el període estudiat.

Finalment, tot i ser un material monogràfic referit a la ciutat de Barcelona, es plantejava amb una visió generalista partint del principi d'exemplaritat, ja que segons els autors: «Barcelona presenta una història urbana tan completa que permet de seguir gairebé totes les grans etapes de l'evolució històrica de la civilització occidental».²¹

5. El professorat, protagonista de propostes educatives sobre la ciutat

En la línia d'aquest material i en certa mesura aprofitant algunes de les seves propostes i continguts, cal assenyalar les contribucions realitzades pel professorat de primària i de batxillerat. N'esmentarem una de les més reeixides tant pel seu contingut disciplinari i didàctic com pel seu interès pedagògic, ja que sorgia dels mateixos alumnes sota la direcció d'un professorat de l'ensenyament públic de notable categoria humana i professional, en el marc d'un centre —l'Institut de Batxillerat del barri del Besòs— exemplar per la seva dinàmica pedagògica vinculada a la realitat del mateix barri. Els resultats d'aquesta experiència centrada sobre l'estudi del patrimoni arquitectònic de Barcelona donaren lloc a diverses publicacions.²²

(20) Lynch, K.: *La imagen de la ciudad*, Buenos Aires: Infinito, 1970; i CAPEL H.: «Percepción del medio y comportamiento geográfico», *Revista de Geografía*, Universitat de Barcelona, vol. VII, núm.1-2, 1973, pàg.58-150.

(21) Fernández, M.; Hernández, F. X.; Suárez, A.; Tatjer M. i Vidal, M.: *op.cit.* vol. 1, pàg 9.

(22) GRUP TECNÓN. 1r batxillerat Institut Barri Besòs (coord. Joan Roca): *Barcelona. Patrimoni arquitectònic*, Barcelona: Copisteria IDEC, 1987.

A més a més, aquest centre educatiu organitzà l'any 1989, amb la participació dels alumnes, un congrés sobre les perifèries urbanes que va tenir un gran ressò pel nombre d'assistents i per l'interès d'inserir la problemàtica d'un barri perifèric de Barcelona en un context disciplinari ampli amb la presència d'especialistes universitaris i de polítics.

Recentment, i a partir de la reforma educativa que ha possibilitat la realització de crèdits de lliure elecció i de crèdits de síntesi, i ha establert els treballs de recerca dins del currículum del batxillerat, ens trobem amb propostes pedagògiques d'estudi sobre el mateix medi escolar o sobre la ciutat que han resultat clarament reeixides. Una bona part s'han presentat a congressos d'història local²³ i d'altres, fins i tot, han estat guardonades amb premis com el Bonaplata per a joves. Han rebut aquest premi, que concedeix anualment l'Associació del Museu de la Ciència i la Tècnica de Catalunya i el Col·legi d'Enginyers Industrials, treballs sobre antigues fàbriques com Can Saladrigues, la Farinera del Clot o sobre el funicular de Montjuïc.

En general, d'entre aquest grup de professors i mestres més dinàmics es troben els autors d'una bona part del material didàctic que, com veurem més endavant, s'ha publicat al llarg dels darrers deu anys. Les diverses revistes vinculades al món de l'ensenyament s'han fet ressò en els darrers quinze anys d'una part de les activitats, propostes i experiències del professorat sobre didàctica del medi urbà.²⁴

6. La tasca municipal recent (1992-2002): entre la coordinació i multiplicitat d'iniciatives

Si haguéssim de caracteritzar l'actuació municipal en matèria de coneixement de la ciutat desenvolupada a la darrera dècada hauríem de parlar, bàsicament, del constant intent de coordinar iniciatives per apropar-les cada cop més a una coherència pedagògica i inserir-les en les programacions escolars, sense oblidar una gran voluntat de modernització i adequació tant als nous reptes de la ciutat i de la nostra societat com a les noves tecnologies de la comunicació. En aquest objectiu es treballen qüestions com les migracions, la participació ciutadana i, pel que fa a instruments i procediments, l'ús de les noves tecnologies a l'escola.

---

(23) Vegeu les comunicacions presentades pels alumnes de batxillerat de l'Institut de les Corts a *Jornades de recerca històrica de les Corts*, Barcelona, Arxiu Municipal del Districte de les Corts, Barcelona, 1998.

(24) Esmentem alguns dels números monogràfics dedicats a aquesta temàtica: *Perspectiva Escolar*, abril 1988. *Cuadernos de pedagogía*, núm. 153, novembre 1987. *Iber*, núm. 3 gener, 1995.

En aquesta línia trobem la creació el curs 1990-1991 del Consell de Coordinació Pedagògica, que aplega en aquests moments vuitanta institucions ciutadanes públiques i privades que pertanyen tant a l'àmbit educatiu com empresarial, que ofereixen programes educatius als escolars.

En paral·lel a la tasca de l'IMEB es desenvolupen, actualment, un seguit d'iniciatives de caràcter pedagògic a càrrec de diferents instàncies municipals, en especial els museus de la ciutat, tant els de tutela municipal (Museu d'Història de la Ciutat, Museu Picasso, Museu d'Indumentària) com els participats (Museu Marítim).

El programa més específicament urbà és el del Museu d'Història de la Ciutat. Aquest museu creat en els anys de la postguerra sota la direcció d'Agustí Duran i Sanpere, desenvolupà a partir de la transició una important tasca adreçada a les escoles mitjançant la creació d'un dels primers serveis d'educació. Durant el període que fou dirigit per Frederic-Pau Verrié es potencià la recerca sobre la història de la ciutat i gràcies a la implicació dels funcionaris i tècnics que hi estaven adscrits, s'elaboraren materials didàctics innovadors i suggeridors, així s'inicià una tasca que ha continuat fins avui. En els darrers temps, el Museu ha publicat material didàctic, ha editat guies, ha organitzat itineraris i visites escolars, i ha dut a terme exposicions i seminaris. Recentment, arran de les profundes transformacions que en el teixit urbà experimenta la ciutat, s'ha centrat bona part dels seus esforços en la catalogació del patrimoni historicoartístic i arqueologicoindustrial que desapareix.

En l'àmbit de la reflexió sobre la història de la ciutat, no es pot deixar d'esmentar la programació de seminaris que realitza l'Arxiu Històric de la Ciutat, el qual facilita la formació permanent i actualització disciplinària del professorat entorn a temàtiques rellevants de la història urbana de Barcelona; aquest Arxiu edita també la revista *Barcelona. Quaderns d'Història*.

D'altra banda, els arxius municipals de districte, sovint amb contacte amb els centres de recursos pedagògics de la ciutat de Barcelona, i amb el suport dels mateixos districtes, també generen material didàctic. Si bé aquest material sol ser, quasi sempre, local, ja que versa sobre la mateixa realitat de la zona, assoleix moltes vegades un valor didàctic general pel caràcter exemplar d'algunes temàtiques o dels plantejaments metodològics i estratègies procedimentals emprades en la seva realització; en aquesta línia cal destacar, entre molts d'altres, els del districte de Sant Martí, Nou Barris i les col·leccions més consolidades editades pels arxius dels districtes de Sants-Montjuïc i de les Corts.²⁵

(25) Vegeu pel cas de Sants-Montjuïc: Rios, J.(dir.): *Conèixer el districte de Sants-Montjuïc*, Barcelona, AMDSM, 12 vol., 1993-2001. Per les Corts la sèrie *Quaderns d'estudi. Coneguem les Corts*, entre els que destaquem els de: Tatjer, M. i Vilanova, A.: *El nucli antic: Les Corts Velles i Les Corts Noves*; i, *La indústria a les Corts*, Barcelona: AMDC, 2000-2002. Tant un com l'altre material van acompanyats de la corresponent proposta didàctica preparada per professors dels centres educatius de cada districte.

Paral·lelament a l'elaboració de material didàctic de districte, hi ha la iniciativa de realitzar *Maletes pedagògiques* que reuneixin documents conservats a l'arxiu de cada districte i els posin a l'abast dels alumnes per tal que serveixin per a un ensenyament més procedimental de la història en general i de la història de Barcelona en particular.

Altres instàncies com el *Centre d'Ecologia*, derivació de l'anterior proposta del Centre del Medi Urbà, o programes com *Barcelona ciutat educadora* —dels quals Barcelona d'ençà el 1990 ha estat a escala internacional una de les principals impulsores— són mostra del mosaic d'iniciatives municipals, reflex de la vitalitat de la mateixa ciutat.²⁶

Igualment, la publicació d'*Història de Barcelona i Els barris de Barcelona* sota els auspicis de l'Ajuntament de Barcelona i l'Editorial Enciclopèdia Catalana constitueix una oportuna iniciativa d'aplegar gran part de les recerques sobre la ciutat i posar-les a l'abast d'un públic ampli i de l'escola, ja que tant el seu contingut com el valuós material gràfic —en especial fotogràfic— són un excel·lent recurs que ben segur farà servir el professorat.²⁷ Dedicat a un altre àmbit, d'altres obres publicades els darrers anys sobre l'evolució de la ciutat acompanyades d'excel·lents fotografies i reproduccions de cartografia inèdita, així com reculls de cartografia moderna de la ciutat a una escala adient i d'una gran qualitat, són instruments que faciliten també la tasca didàctica.²⁸

Des d'un àmbit més instrumental, no s'han d'oblidar les diferents publicacions periòdiques municipals (*Barcelona Societat*, *Barcelona Economia*, *Barcelona metròpoli mediterrània*, *Barcelona verda*) de gran riquesa de contingut, o amb una presentació divulgativa i visual força útil per a l'ensenyament (*Barcelona Informació*).

Igualment, hem de fer referència a la pàgina web del mateix Ajuntament de Barcelona, i també als nous suports informàtics emprats pels diferents departaments, àrees i serveis de l'Ajuntament. Les ja nombroses i diverses web, pàgines electròniques, hemeroteques digitals, connexió amb línia amb bases de dades temàtiques o dossiers electrònics, ofereixen informació i continguts sobre una multiplicitat d'aspectes de la ciutat (cartografia, estadística, itineraris, etc.) que, sense una finalitat exclusivament pedagògica, poden ser emprades amb profit i d'una forma gratuïta pel professorat i l'alumnat.²⁹

(26) Ajuntament de Barcelona: *I Congrés de ciutats educadores*, Barcelona, 1990.

(27) Sobrequés, J.(dir.): *Història de Barcelona*, 8 vol., Barcelona: Ajuntament de Barcelona-Enciclopèdia Catalana, 1991-1997. I sobre els diferents barris i districtes: ALBERCH, R (dir.): *Els barris de Barcelona*, IV vol., Barcelona: Ajuntament de Barcelona-Enciclopèdia Catalana, 1997-2000.

(28) Torres Capell, M. (dir.): *Inicis de la Urbanística Municipal. I Mostra dels fons municipals de plans i projectes d'urbanisme 1750-1930*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona-Corporació Metropolitana de Barcelona, 1985. I sobre les reproduccions cartogràfiques: *Cartografia de Barcelona*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1992.

(29) Sobre les pàgines web, vegeu: *Barcelona Informa*, núm. 27, febrer 1999, i núm. 47, octubre 2001. Sobre l'Hemeroteca digital: *ArxiBar. Butlletí de l'Arxiu municipal de Barcelona*, núm. 8 juliol 2001.

En la mateixa línia les diferents reunions, seminaris i debats que sovint es realitzen a Barcelona sota el patrocini municipal ofereixen al professorat la possibilitat de posar-se al dia en qüestions molt rellevants de l'economia i la societat barcelonina actual. Entre aquestes activitats assenyalem les que du a terme l'Aula Barcelona.

En aquest moment, la pròxima realització del fòrum Ciutat i Escola (abril del 2002) és potser una de les iniciatives més interessant, ja que tracta de posar en xarxa un bon nombre de ciutats catalanes, algunes de les quals ja desenvolupen d'ençà alguns anys projectes educatius de ciutat (PEC) o algun tipus de programes pedagògics per conèixer la pròpia ciutat. Aquest fòrum es planteja com a objectius prioritaris la integració curricular dels programes ciutat-escola, establir-ne paràmetres de qualitat i veure quin tipus d'escola correspon al model de ciutat educadora

Cal esperar que en l'àmbit municipal s'aconsegueixi, si més no, una real coordinació d'objectius per tal d'aconseguir una millor eficàcia dels escassos recursos públics esmerçats en les tasques culturals d'aquest tipus, i que d'aquesta manera es pugui superar la superposició i competència, i molts cops protagonismes innecessaris, entre diferents instituts, departaments i serveis municipals.

7. Els programes educatius de les institucions, empreses i serveis públics i privats

Nombroses institucions semipúbliques realitzen també una tasca de coneixement de la ciutat mitjançant cursos, seminaris, itineraris i visites. El Centre de Cultura Contemporània és, potser, un dels més destacables; en primer lloc per la publicació dels atles de les ciutats europees. El primer està dedicat a la península Ibèrica, i ofereix de forma molt gràfica i visual una excel·lent presentació de l'evolució de Barcelona, comparable, gràcies a una metodologia comuna, amb d'altres ciutats del món.³⁰ El Centre de Cultura Contemporània organitza, també, exposicions temporals de contingut essencialment urbà i que, en molts casos, com *Retrat de Barcelona*,³¹ varen tenir i tenen per objecte la capital catalana. Aquestes exposicions es van acompanyar d'activitats didàctiques; a més a més el seu servei educatiu ofereix un seguit d'itineraris sobre els espais recentment transformats o sobre qüestions d'actualitat tant de caràcter mediambiental com més estrictament socioeconòmic destinades a un públic ampli i també a escolars.

(30) Guardia, M.; Monclus i Oyon, (dir.): *Atlas histórico de las ciudades europeas. La península ibérica*, Barcelona: CCC-Salvat, 1994. Aquests atles es poden consultar també a la pàgina web del CCCB.

(31) *Retrat de Barcelona*, Catàleg de l'Exposició, Barcelona, CCCB, 1995.

Igualment, diverses grans empreses de serveis (Gas Natural, FECSA, Aigües de Barcelona, entre d'altres) ofereixen visites, tallers i activitats en petits centres d'interpretació situats a les seves seves socials o a d'altres instal·lacions visitables.

No s'ha d'oblidar tampoc les iniciatives de caràcter local promogudes pel ric i ampli teixit associatiu de la mateixa societat civil barcelonina. Ens referim en especial a la tasca de qualitat que duen a terme diverses entitats com l'Arxiu Històric de les Roquetes, i els de la Zona Franca, el de Nou Barris-Can Basté o el Taller d'Història de Gràcia creat el 1994. Mereixen menció especial el Centre d'Estudis Ignasi Iglesias a Sant Andreu i l'Arxiu Històric del Poble Nou, tots dos editors de revistes —*Finestrelles i Icària*, respectivament— i promotors d'iniciatives de recuperació, conservació del patrimoni i la memòria històrica dels seus barris, a més a més de dur a terme algunes activitats per a escolars.

No han faltat tampoc contribucions cíviques que davant la inèrcia de les institucions han pres la davantera i han iniciat recerques sobre qüestions i temàtiques urbanes, que com és el cas del patrimoni industrial de la ciutat, estaven essent oblidades o menyspreades. Un exemple reeixit ha estat el grup Ciutat i fàbrica format per un col·lectiu de professionals, educadors i professors universitaris del camp de la geografia, la història i la didàctica de les ciències socials, els quals, davant l'escassa sensibilitat de les instàncies públiques, iniciaren l'any 1997 l'inventari i documentació de les fàbriques encara existents en els diferents barris de la ciutat de Barcelona.³² El resultat d'aquesta recerca —no aliena a la preocupació didàctica d'una part dels membres de l'equip³³—, va ser guardonat amb el premi Bonaplata de l'any 1999, i posat a l'abast del públic a partir del 1999 en una exposició itinerant realitzada amb l'ajut del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya; posteriorment, una part del material aplegat ha donat lloc a la publicació d'un excel·lent llibre finançat pels mateixos autors amb el suport de Nau Ivanow.³⁴

També val la pena esmentar per la seva visió crítica i molt propera a la realitat de cadascun dels barris i del conjunt de la ciutat una bona part dels butlletins de les associacions de veïns i en particular del portaveu de la FAVB (Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona), la *Veü del Carrer*. A les seves pàgines i als diferents números monogràfics conjuntament amb publicacions generals com *La Barcelona dels barris*, el professor pot trobar articles sobre els problemes i qüestions del moment plantejats de forma

(32) L'equip de recerca i documentació que treballà en aquest projecte de forma totalment desinteressada estava format per Mercedes Arroyo, Martí Checa, Magda Fernández, Dolors López, Joan Olona, Mercè Tatjer, Antoni Vilanova, amb la col·laboració de Francesc Caballé, Yolanda Serrano i Susana Sánchez. El reportatge fotogràfic fou obra de Xavier Basiana i Jaume Orpinell i la coordinació general a càrrec de Martí Checa i Antoni Vilanova.

(33) Fernández, M.: «El valor didàctic del patrimoni industrial de Barcelona», a Basiana, X., Checa, M., Urpinell, J.: *Barcelona, ciutat de fàbriques*, Barcelona: Nau Ivanow, 2000, pàg. 192-194.

(34) Basiana, X., Checa, M. i Urpinell, J.: *Barcelona, ciutat de fàbriques*, Barcelona: Nau Ivanow, 2000.

entenedora, que permeten introduir en les programacions els temes de més actualitat sobre la ciutat i, fins i tot, sobre altres realitats més globals.³⁵

Cal destacar, finalment, l'existència de petites empreses de serveis formades per mestres i per especialistes en història, geografia i història de l'art que ofereixen a les escoles visites programades, crèdits de lliure elecció i tallers en els quals el coneixement de la ciutat hi és molt present.

8. Valoració i noves iniciatives

No disposem, encara, d'una avaluació global —pel que fa a continguts i procediments— de la ja quasi immensa producció de materials didàctics sobre la ciutat de Barcelona. Tot i així, al llarg d'aquests anys en diverses publicacions s'ha dut a terme algunes avaluacions parcials tant des del camp disciplinari com pel que es refereix a les propostes didàctiques.

A la dècada dels vuitanta, pràcticament als inicis del nou interès pel coneixement de la ciutat, marcat en gran mesura pels nous plantejaments de la didàctica mediambiental, ja es va constatar el caràcter ideogràfic i també el fort activisme —mancat d'un adequat marc teòric— d'una bona part de les propostes, que encara restaven deutores dels paradigmes de la geografia urbana dissenyats per la geografia regional francesa, oblidant els nous plantejaments que ja aleshores s'incorporaven a la geografia.³⁶

També al llarg d'aquests anys es va insistir en la crítica del localisme, en especial en l'excessiu èmfasi en l'estudi dels barris de la ciutat com a elements únics i irrepetibles del conjunt urbà; en aquesta línia es varen fer propostes per tal d'analitzar les diferents àrees de la ciutat com a part integrant de l'estructura general de la ciutat i com a eina per exemplificar processos generals, comprovar hipòtesis i desenvolupar tècniques d'aprenentatge a una escala més fàcil d'assumir pels alumnes.³⁷

Més endavant en un article publicat el 1995 s'assenyalaven —tot i valorar l'esforç institucional i personal fins aleshores realitzat— les limitacions i mancances del material. En aquest treball es posaven de relleu alguns dels punts febles. Sobretot es destacava el caràcter monogràfic i localista de la major part dels materials i dels plantejaments didàctics que li donaven suport teòric. Amb aquesta visió localista no es facilitava la comparació, la

(35) *La Veu del Carrer* s'edita amb periodicitat bimensual d'ençà el 1991. Vegeu, també, FAVB: *La Barcelona dels barris*. Barcelona: Thau S. L., 1991 i 1999.

(36) Urteaga, L. i Capel, H.: «La geografia y la didáctica del medio urbano», *Revista de Geografía*, vol. XVI-XVII, gener-desembre 1982-1983, pàg. 113-128.

(37) Tatjer Mir, M.: «Ciutat i barris una eina didàctica», *Perspectiva escolar*, abril 1988, pàg. 12-16.

generalització i la teorització tant pel que fa a la mateixa ciutat, com a la realitat metropolitana de Barcelona o al país. Per la mateixa raó es troben a faltar, quasi sempre, les referències a d'altres contextos culturals o geogràfics, o fer referència al nostre sense oblidar els altres contextos a escala internacional.

La manca d'una veritable visió interdisciplinària i la repetició d'algunes temàtiques amb un enfocament encara molt històric, artístic i monumental en front de grans buits, era un altre aspecte força evident. Pel que fa als procediments, es constatava l'excessiu èmfasi en la descripció en detriment de l'anàlisi dels processos i dels conflictes, i en relació amb aquest darrer punt, el nombre limitat de tècniques d'anàlisi emprades durant el treball de camp i l'observació directa que se sol limitar a la visualització sense tenir en compte les possibilitats de l'enquesta, l'entrevista, o estratègies relacionades amb l'empatia.³⁸

Sovint també els materials didàctics sobre Barcelona han tingut dificultats per inserir-se en els mateixos currículums escolars i han restat, en molts casos, com a activitats complementàries o de caràcter extraescolar.

Una altra gran qüestió pendent és l'avaluació de l'impacte real a l'escola de les propostes educatives sobre la ciutat en general i dels corresponents materials didàctics en particular. De fet ens manquen avaluacions sobre els aprenentatges adquirits pels alumnes mitjançant les estratègies relacionades amb el medi urbà, ja que en gran mesura les avaluacions són externes al procés educatiu pròpiament dit, i tenen un caràcter quantitatiu. La major part d'aquestes avaluacions se solen basar en el nombre d'alumnes que han participat a les activitats o en observacions puntuals de caràcter personal sobre el grau de satisfacció del professorat o de l'alumnat — breus enquestes que són trameses als professors— més que en proves sistemàtiques de control d'aprenentatges i coneixements en referència a d'altres metodologies.

Amb tot, però, com a resultat de la mateixa experiència del professorat i de l'avaluació i reflexió interna d'autors i col·laboradors en l'elaboració dels materials didàctics dintre del camp de la didàctica de les ciències socials, en bona part recollits pel propi IMEB, es desenvolupen noves estratègies.

Val la pena fixar-se en algunes d'aquestes noves propostes: el *Projecte Icària* és una idea nascuda de la confluència dels treballs de recerca dintre del Departament de Didàctica de les Ciències Socials de la Universitat de Barcelona i de les reflexions d'alguns membres de l'equip pedagògic de l'IMEB. Pel que fa a l'àmbit del Departament de Didàctica de les Ciències Socials, cal destacar que després de l'experiència de *Passat i Present de Barcelona* i de diversos plantejaments i reflexions sobre el coneixement escolar en relació amb el medi urbà, es treballà a partir del curs 1992-1993

---

(38) Tatjer Mir, M.: «El aprendizaje integrado de la ciencias sociales a través de la ciudad», a Boïls, E. (coord.): *EL ocio en los espacios urbanizados. Orientación teórica y praxis didáctica*, València: La Nau llibres, 1995, pàg. 23-24.

en projectes de didàctica del medi urbà que pretenien introduir en l'àmbit educatiu les possibilitats que començaven a oferir les noves tecnologies i en especial els hipertexts.³⁹ A més a més, el mateix Departament de Didàctica de les Ciències Socials compta amb el Taller de Projectes, Patrimoni i Museologia especialitzat en didàctica i difusió del patrimoni.

Per tal de dissenyar el *Projecte Icària*, l'IMEB va oferir al Departament de Didàctica de les Ciències Socials de disposar durant dos cursos d'una col·laboració personal i recursos. Aquest suport va permetre concloure la fase de disseny del material i programar-ne la realització per tal d'oferir un producte pedagògic de coneixement de la ciutat que fos d'envergadura, nou i alhora imaginatiu.

Els objectius, estructura i continguts del *Projecte Icària* ja han estat explicats amb detall en publicacions anteriors que han posat de relleu les propostes més innovadores tant pels continguts disciplinaris, l'ús de les noves tecnologies en paral·lel a una renovació i actualització de les tradicionals, o la voluntat d'inserir els seus diferents materials i propostes a l'ensenyament reglat incorporant-lo plenament en el currículum escolar de primària, secundària i d'altres àmbits educatius.

Resulta evident que aquests objectius no seran possibles sense el protagonisme del professor i la participació activa de l'alumnat, assumint, sempre, l'atenció a la diversitat de nivells i dificultats d'aprenentatge dins de l'aula, és per això que el *Projecte Icària* incorpora en les seves propostes d'unitats didàctiques diversos nivells de complexitat.⁴⁰

Ara només resta assenyalar la seva vocació de superar descoordinacions, emplenar buits temàtics, actualitzar coneixements, i, en definitiva, sumar esforços públics i privats, per, finalment, alhora que ensenyem la ciutat, en puguem aprendre. Per aquesta via Barcelona es convertirà en matèria i instrument d'educació més enllà del localisme o d'una visió historicista, amb un programa coherent que ofereixi una visió rigorosa científicament i alhora crítica socialment que contribueixi a assolir una societat més justa, igualitària i fraternal.

(39) Busquets, J.; Fernández, M. i Tatjer M.: «Hipertexto y redes telemáticas en la didáctica del medio urbano», *IBER*, núm. 3, gener 1995, pàg. 67-74.

(40) Prats, J.; Tatjer, M. i Vilarrasa, A.: «Proyecto Icaria: nuevas formas e instrumentos para conocer la ciudad», *Iber* núm. 24, juny 2000, pàg. 88-97; i dels mateixos autors: «Icària. Reflexes d'utopia per una ciutat millor», *Perspectiva escolar*, núm. 242, febrer 2000.

Paraules clau

Didàctica del medi urbà

Barcelona

Serveis d'educació dels museus

Ciutat

Història de la ciutat

Innovació educativa

Institut Municipal d'Educació

Geografia urbana

Resum

L'article mostra, a través de l'exemple de Barcelona, com la ciutat s'ha anat consolidant en el decurs del segle xx com un instrument bàsic per a l'aprenentatge de les ciències socials en els diferents nivells educatius.

En aquest sentit destaca —després d'un breu anàlisi dels precedents històrics en l'ensenyament de la ciutat— les primeres experiències didàctiques desenvolupades en la dècada de 1930 amb els importants moviments de renovació pedagògica. També s'estudien els factors específics que, en el cas barceloní, han possibilitat en els darrers vint-i-cinc anys l'eclosió de materials didàctics sobre la ciutat, com ara l'important protagonisme del professorat en coincidència amb els nous plantejaments de les disciplines referents, el despertar d'una consciència ciutadana, el suport dels professionals dedicats a la ciutat i les iniciatives desenvolupades per l'Ajuntament de Barcelona.

D'ara endavant s'obre el nou repte d'inserir amb més claredat aquesta eina educativa que és la ciutat en el currículum escolar, a partir del suport de les noves tecnologies i amb estreta connexió amb les disciplines referents com la Geografia, la Història i la resta de Ciències Socials.

El artículo muestra, a través del ejemplo de Barcelona, cómo la ciudad a lo largo del siglo xx se ha consolidado como un instrumento básico para el aprendizaje de las ciencias sociales en los diferentes niveles educativos.

En este sentido destaca —después de un breve análisis de los precedentes históricos en la enseñanza de la ciudad— las primeras experiencias didácticas desarrolladas en la década de 1930 con los importantes movimientos de renovación pedagógica. Se analizan, también, los factores específicos que, en el caso barcelonés, han permitido a lo largo de los últimos veinticinco años la eclosión de materiales didácticos sobre la ciudad, como son el importante protagonismo del profesorado en coincidencia con los nuevos planteamientos de las disciplinas referentes, el despertar de una conciencia ciudadana, el soporte de los profesionales dedicados a la ciudad y las iniciativas desarrolladas por el propio Ayuntamiento de Barcelona.

Ahora se abre el nuevo reto de insertar con más claridad este instrumento educativo que es la ciudad en el currículum escolar, a partir del soporte de las nuevas tecnologías y con estrecha conexión con las disciplinas referentes como la Geografía, la Historia y las otras Ciencias Sociales.

Using Barcelona as an example, this article shows how, throughout the twentieth, century cities have become a basic tool in the learning process of social sciences at all education levels.

In this sense, —after a brief analysis of teaching historical precedents in this city— the first didactical experiences developed in the 1930s, in which the movement of pedagogical renovation took place, stand out. Besides, the authors also analyze the specific factors that, in the case of Barcelona, have permitted the appearance of didactical material about the city during the last 25 years, such as the important role of teaching staff in relation to the new approaches of the referent areas, the wakening of a citizen conscience, the support by professionals dedicated to the city, and the initiatives developed by Barcelona City Council.

The new challenge now is to introduce the city in a more effective way as an educational tool in the plan of study, based on the use of new technologies and closely linked with referent areas such as Geography, History and other Social Sciences.